

DVE DOGMY EMPIRICIZMU

W. V. QUINE, Boston, USA

Súčasný empiricizmus bol do značnej miery podmienený dvoma dogmami. Jednou je presvedčenie o akomsi základnom rozčlenení právd na *analytické* čiže také, ktoré sú založené na význame a nezávislé od skutočnosti, a na pravdy, ktoré sú *syntetické* čiže založené na fakte. Druhou dogmou je *redukcionizmus*: presvedčenie, že každý zmysluplný výrok je ekvivalentný nejakej logickej konštrukcii utvorenej z termínov, ktoré sa vzťahujú na bezprostrednú skúsenosť. Dokážem, že obidve dogmy sú nepodložené. Keď sa ich zriekneme, uvidíme, že domnelá hranica medzi špekulatívnou metafyzikou a prírodovedou sa rozmaže. Druhým následkom tohto zrieknutia sa je posun smerom k pragmatizmu.

1. Historické pozadie analytickosti. Kantovmu členeniu právd na analytické a syntetické predchádzalo Humeovo rozlíšenie medzi vzťahmi ideí a vzťahmi faktov a Leibnizovo rozlíšenie medzi pravdami rozumu a pravdami faktu. Leibniz hovoril o pravdách rozumu ako o pravdivých vo všetkých možných svetoch. Ak ponecháme bokom obraznosť, znamená to, že pravdy rozumu sú tie, ktoré nemôžu byť nepravdivé. Rovnakým spôsobom sa definujú analytické výroky ako výroky, ktorých negácie sú kontradiktórické. Ale táto definícia má malú explanačnú hodnotu, pretože pojem kontradiktórickosti v tom najširšom zmysle, potrebnom pre túto definíciu analytickosti, vyžaduje vysvetlenie práve tak ako sám pojem analytickosti. Oba tieto pojmy sú dvoma stranami tej istej pochybnej mince.

Kant rozumel pod analytickým výrokom taký výrok, ktorý pripisuje svojmu subjektu iba to, čo je už v tomto subjekte pojmovo obsiahnuté. Táto formulácia má dva nedostatky: obmedzuje sa iba na výroky subjekt-predikátovej formy a odvoláva sa na pojem obsahovania, ktorý ostáva na úrovni metafory. Ale Kantov zámer, zrejmy skôr zo spôsobu, akým používa pojem analytickosti než z jeho definície, možno preformulovať takto: výrok je analytický, keď je pravdivý na základe významu a nezávisle od faktov. Pridŕžajúc sa tohto vymedzenia, preskúmame pojem *významu*, ktorý sa tu predpokladá.

Pripomeňme si, že význam nemáme stotožňovať s pomenovaním. Fregeho príklad o "Večernici" a "Zornici" a Russellov príklad o "Scottovi" a "autorovi románu *Waverley*"¹ ukazujú, že termíny môžu byť menami tej istej veci, ale mať rôzny význam. Rozlišovanie medzi významom a pomenovaním je rovnako dôležité na úrovni abstraktných termínov. Termíny "9" a "počet planét slnečnej sústavy" sú menami tej istej abstraktnej entity, ale zdá sa, že ich musíme považovať za termíny, ktoré nemajú rovnaký význam, pretože na určenie totožnosti uvažovanej entity bolo potrebné astronomické pozorovanie a nielen uvažovanie o významoch.

V uvedených príkladoch vystupujú singulárne termíny, konkrétny a abstraktný. So všeobecnými termínmi alebo predikátmi je to trochu odlišné, ale obdobné. Kým singulárny termín má byť menom nejakej entity, abstraktnej alebo konkrétnej, všeobecný termín neplní

¹ V origináli je to "the author of *Waverley*", čiže výraz, ktorý je podľa Russellovej terminológie tzv. určitou deskripciou, preto sme použili kurzívu – pozn. prekl.

túto úlohu; ale všeobecný termín môže byť *pravdivý* o nejakej entite alebo o každej z mnohých entít, prípadne o žiadnej. Trieda všetkých entít, o ktorých je nejaký všeobecný termín pravdivý, sa nazýva *extenziou* tohto termínu. Analogicky ako v prípade rozdielu medzi významom singulárneho termínu a pomenovanou entitou musíme teda rovnako rozlišovať medzi významom všeobecného termínu a jeho extenziou. Napríklad všeobecné termíny "bytosť, ktorá má srdce" a "bytosť, ktorá má obličky" možno majú rovnakú extenziu, ale sú významovo rozdielne.

Zamieňanie významu a extenzie je v prípade všeobecných termínov menej bežné ako zamieňanie významu a pomenovania v prípade singulárnych termínov. Vo filozofii je skutočne všednou vecou stavať proti sebe intenziu (alebo význam) a extenziu alebo, v inej terminológii, konotáciu a denotáciu.

Aristotelovský pojem podstaty bol nepochybne predchodcom súčasného pojmu intenzie alebo významu. Podľa Aristotela pre ľudí je podstatné to, že sú rozumní, akcidentálne to, že sú dvojnohí. Medzi týmto stanoviskom a teóriou významu je však dôležitý rozdiel. Z hľadiska teórie významu môžeme skutočne pripustiť (už len kvôli argumentácii), že rozumnosť je zahrnutá vo význame slova "človek", kým dvojnohosť nie je; ale dvojnohosť môžeme súčasne chápať ako obsiahnutú vo význame slova "dvojnohý", kým rozumnosť nie. Teda z hľadiska teórie významu nemá zmysel povedať o skutočnom individuu, ktoré je súčasne človekom aj dvojnohým, že jeho rozumnosť je podstatná a jeho dvojnohosť je akcidentálna alebo naopak. Podľa Aristotela veci majú podstaty, ale iba jazykové výrazy majú významy. Podstata sa stáva významom, keď ju oddelíme od objektu referencie a spojíme so slovom.

Veľmi dôležitou otázkou teórie významu je otázka povahy jej predmetov: aký druh vecí predstavujú významy? Pociťovanú potrebu spomenutých entít možno odvodiť z predošlej neschopnosti uvedomiť si, že medzi významom a referenciou je rozdiel. Keď sa raz teória významu zreteľne oddelí od teórie referencie, stačí už len málo na to, aby sme si uvedomili, že teória významu sa má starať v prvom rade o synonymitu jazykových výrazov a o analytickosť výrokov; samých významov ako nejasných sprostredkujúcich entít sa môžeme celkom pokojne zriecť.

Opäť teda pred nami stojí problém analytickosti. V skutočnosti nie je ťažké nájsť výroky, ktoré filozofi zhodne považujú za analytické. Delia sa na dve triedy. Typickým predstaviteľom výrokov prvej triedy, ktoré môžeme nazývať *logicky pravdivými*, je výrok:

(1) Žiadny neženatý muž nie je ženatý.

Podstatnou charakteristickou črtou tohto príkladu je, že nie je pravdivý len v tejto podobe, ale ostáva pravdivý pri všetkých iných interpretáciách slov "človek" a "ženatý." Ak predpokladáme vopred daný zoznam *logických* častíc, v ktorom sú výrazy "žiadny", "ne-", "nie je pravda, že...", "ak", "tak", "a", atď., tak logickú pravdu možno vo všeobecnosti vymedziť ako výrok, ktorý je pravdivý a ostáva pravdivý pri všetkých interpretáciách tých jeho zložiek, ktoré nepatria medzi logické častice.

Ale existuje aj druhá trieda analytických výrokov, ktorých typickým predstaviteľom je výrok:

(2) Žiadny starý mládenec nie je ženatý.

Pre takýto výrok je charakteristické, že sa môže zmeniť na logickú pravdu, keď v ňom nahradíme niektoré výrazy ich synonymami; takto sa môže (2) zmeniť na (1), keď v ňom nahradíme výraz "starý mládenec" jeho synonymom "neženatý muž". Chýba nám ešte prímerná charakteristika tejto druhej triedy analytických výrokov a zároveň aj analytickosti vo všeobecnosti, pretože v uvedenom opise sme sa museli opierať o pojem "synonymity", ktorý si vyžaduje objasnenie práve tak ako sama analytickosť.

V posledných rokoch mal Carnap sklon vysvetľovať analytickosť pomocou tzv. stavových opisov. Stavový opis je ľubovoľné vyčerpávajúce priradenie pravdivostných hodnôt atomárnym čiže nezloženým výrokom jazyka. Carnap predpokladá, že všetky ostatné výroky

tohto jazyka sú zostavené zo svojich čiastkových výrokov pomocou bežných logických prostriedkov tak, že pravdivostná hodnota ľubovoľného zloženého výroku je v každom stavovom opise pevne stanovená pomocou určitých logických zákonov. Výrok potom pokladáme za analytický, keď je pravdivý v každom stavovom opise. Toto vysvetlenie je úpravou Leibnizovho "pravdivý vo všetkých možných svetoch." Ale všimnime si, že toto chápanie analytickosti slúži svojmu účelu iba vtedy, keď sú atomárne výroky jazyka na rozdiel od výrokov "John je starý mládenec" a "John je ženatý" navzájom nezávislé. Inak by existoval stavový opis, ktorý by priradil pravdivosť výroku "John je starý mládenec" aj výroku "John je ženatý", a potom by sa ukázalo, pri navrhovanom kritériu, že výrok "Žiadny starý mládenec nie je ženatý" je skôr syntetický ako analytický. Teda kritérium analytickosti vyjadrené pomocou stavových opisov je vhodné len pre jazyky, v ktorých nevystupujú mimologické synonymné dvojice ako "starý mládenec" a "neženatý muž" – synonymné dvojice, ktoré utvárajú "druhú triedu" analytických výrokov. Kritérium vyjadrené pomocou stavových opisov je v najlepšom prípade rekonštrukciou logickej pravdy, nie analytickosti.

Nemám v úmysle tvrdiť, že Carnap v tejto veci podlieha nejakej ilúzii. Jeho zjednodušený modelový jazyk s jeho stavovými opismi je zameraný predovšetkým na vysvetlenie pravdepodobnosti a indukcie, a nie na všeobecný problém analytickosti. Naším problémom je však analytickosť a v tomto prípade nespočíva najväčšia ťažkosť v prvej triede analytických výrokov, logických právd, ale skôr v druhej triede, ktorá sa opiera o pojem synonymity.

2. Definícia. Niektorí autori sa uspokojujú s tvrdením, že analytické výroky druhej triedy sa redukujú na výroky prvej triedy, teda na logické pravdy, prostredníctvom *definície*; napríklad "starý mládenec" je *definovaný* ako "neženatý muž". Ale ako zistíme, že "starý mládenec" je definovaný ako "neženatý muž"? Kto a kedy to takto definoval? Máme sa odvolať na najbližší slovník a prijať lexikografovu formuláciu ako zákon? Znamenalo by to zrejme začať z opačného konca. Lexikograf je empirický vedec, ktorého úlohou je zaznamenávať vopred dané fakty; výraz "starý mládenec" vysvetľuje ako "neženatý muž" preto, lebo je presvedčený, že medzi týmito výrazmi existuje nejaký vzťah synonymity, implicitne prítomný v bežnom či preferovanom používaní, ktoré predchádza jeho vlastnej práci. Pojem synonymity, ktorý sa tu predpokladá, treba ešte objasniť, podľa všetkého v termínoch jazykového správania. "Definíciu", ktorá je záznamom lexikografa o pozorovanej synonymite, určite nemôžeme považovať za základ synonymity.

Definovanie, pravda, nie je výlučne filologickou aktivitou. Filozofom aj vedcom sa často stáva, že "definujú" nejasný termín jeho parafrázovaním pomocou termínov známejšieho slovníka. Ale takáto definícia je zvyčajne, podobne ako filologická, čisto lexikografickou definíciou: potvrdzuje vzťah synonymity, ktorý existoval už pred ňou. Ibaže vôbec nie je jasné, o čo sa opiera tvrdenie o synonymite, akú povahu majú vzájomné vzťahy, ktoré sú nevyhnutné a postačujúce na to, aby sme mohli primerane opísať dva výrazy jazyka ako synonymné; nech sú však tieto vzájomné vzťahy akékoľvek, opierajú sa obvykle o jazykovú prax. Definície ktoré sa opierajú o vybrané príklady synonymity, sú potom záznamom o jazykovej praxi.

Existuje však aj iný druh definovania, ktorý sa neobmedzuje na záznam už existujúcich synonymít. Mám na mysli to, čo Carnap nazýva *explikáciou* – aktivitu, ktorej sa oddávajú filozofi a takisto vedci vo svojich filozofickejších chvíľkach. Cieľom explikácie nie je poskytnúť nejaké jednoznačné synonymum pre definiendum, ale vlastne vylepšiť definiendum vyjasnením či doplnením jeho významu. Ale aj explikácia, hoci nie je len záznamom už existujúcej synonymity medzi definiendum a definiensom, sa opiera o *iné*, už predtým existujúce synonymity. Môžeme si to ukázať nasledovne. Každé slovo, ktoré hodno explikovať, vystupuje v určitých kontextoch, ktoré sú ako celok natoľko jasné a presné, aby boli užitočné; cieľom explikácie je na jednej strane zachovať používanie týchto uprednostnených

kontextov a na druhej strane obmedziť používanie iných kontextov. Aby daná definícia vyhovovala cieľom explikácie, nie je teda potrebné, aby definiendum v jeho predchádzajúcom používaní bolo synonymné s definiensom, ale iba to, aby bol každý z vybraných kontextov definienda, vystupujúci v predchádzajúcom používaní ako celok, synonymný s príslušným kontextom definiensu.

Dva alternatívne definiensy môžu rovnako vyhovovať cieľom danej explikácie a nemusia byť navzájom synonymné, pretože vo vybraných kontextoch môžu byť vzájomne zameniteľné, ale pritom sa môžu odlišovať inde. Príklonom k jednému z takýchto definiensov definícia explikatívneho typu svojvoľne vytvára vzťah synonymity, ktorý neplatil predtým. Ale ako sme videli, takáto definícia vďaka svojej explikatívnej funkcii predtým existujúcim synonymitám.

Existuje však aj extrémny druh definície, ktorý sa vôbec neodvoláva na predchádzajúce synonymity: je ním čisto konvenčné zavedenie nového zápisu, ktorý plní iba úlohu skratky. V tomto prípade sa definiendum stáva synonymné s definiensom jednoducho preto, že bolo vytvorené výslovne na to, aby bolo synonymom definiensa. Máme tu skutočne jasný prípad synonymity vytvorenej pomocou definície; keď by boli všetky druhy synonymity také jasné! V ostatných prípadoch sa definícia o synonymitu skôr opiera, než ju vysvetľuje.

Slovo "definícia" začína mať nebezpečne upokojujúci nádyk, za ktorý nepochybne vďaka svojmu častému výskytu v prácach z logiky a matematiky. Bude vhodné, keď teraz odbočíme a stručne zhodnotíme úlohu definície vo formálnych disciplínach.

V systémoch logiky a matematiky sa môžeme usilovať o jeden z dvoch navzájom antagonistických typov ekonómie; každý z nich má svoje zvláštne praktické výhody. Na jednej strane sa môžeme usilovať o ekonómiu praktického vyjadrovania – o ľahkosť a stručnosť výpovede o rozmanitých vzťahoch. Tento typ ekonómie si obvykle vyžaduje zavedenie stručného rozlišujúceho zápisu pre celé bohatstvo pojmov. V druhom prípade sa však naproti tomu môžeme usilovať o ekonómiu gramatiky a slovníka; môžeme sa pokúsiť nájsť minimum základných pojmov, ktoré – po zavedení rozlišujúceho zápisu pre každý z nich – nám umožnia vyjadriť ľubovoľný ďalší potrebný pojem čírou kombináciou a iteráciou základných zápisov. Tento druhý typ ekonómie je z istého hľadiska nepraktický, pretože malý počet základných výrazov nevyhnutne vedie k tomu, že vyjadrovanie sa predlžuje. Je však praktický z iného hľadiska: značne zjednodušuje teoretické úvahy o jazyku, lebo minimalizuje počet termínov a konštrukčných foriem, ktoré tvoria tento jazyk.

Obidva druhy ekonómie, i keď na prvý pohľad nezlučiteľné, sú cenné – každý svojím spôsobom. Preto sa zvyčajne uplatňujú obidva druhy ekonómie, a to tak, že v podstate sa konštruujú dva jazyky, z ktorých jeden je časťou druhého. Jazyk obsahujúci druhý jazyk ako svoju časť je ekonomický z hľadiska dĺžky výpovedí, hoci je nadmerný so zreteľom na gramatiku a slovník; kým časť, ktorá sa nazýva primitívnym zápisom, je ekonomická z hľadiska gramatiky a slovníka. Oba tieto jazyky sa vzájomne viažu pomocou pravidiel prekladu, ktoré každému výrazu, nezapsanému v primitívnom zápise, priradujú nejaký zložený výraz, utvorený zo symbolov primitívneho zápisu. Tieto pravidlá prekladu sú tzv. *definície*, ktoré sa objavujú vo formalizovaných systémoch. Netreba ich považovať za dodatky k jednému jazyku, ale za vzájomné väzby medzi dvoma jazykmi, z ktorých jeden je časťou druhého.

Tieto vzájomné väzby nie sú však ľubovoľné. Majú ukázať, ako môžu primitívne zápisy plniť všetky ciele redundantného jazyka s výnimkou stručnosti a praktickosti. V každom prípade možno teda očakávať, že definiendum a jeho definiens budú spojené niektorým z troch spomenutých spôsobov. Definiens môže byť vernou parafrázou definienda v chudobnejšom zápise, zachovávajúcom priamu synonymitu² z predchádzajúceho používania

---

² Podľa dôležitého alternatívneho zmyslu výrazu "definícia" zachovaný vzťah môže byť voľnejším

- tu a teraz - práve udeľujeme význam.

Vidíme teda, že vo formálnych i v neformálnych prácach sa definícia - až na extrémny prípad vyslovene konvenčného zavedenia nového zápisu - opiera o vopred existujúce vzťahy synonymity. Keďže sme zistili, že pojem definície nie je kľúčom k synonymite a analytickosti, prestaňme už hovoriť o definícii a všimnime si bližšie synonymitu.

3. Vzájomná zameniteľnosť. Podľa bežného názoru, ktorý stojí za podrobnejšie preskúmanie, synonymita dvoch jazykových výrazov spočíva jednoducho v ich vzájomnej zameniteľnosti vo všetkých kontextoch, pri ktorej sa nemení pravdivostná hodnota, t.j., ako hovorí Leibniz, vo vzájomnej zameniteľnosti *salva veritate*. Poznamenajme, že takto chápané synonymy môžu byť vágne, pokiaľ sa vo svojej vágnosti zhodujú.

Nie je však pravda, že synonymy "starý mládenec" a "slobodný muž" sú všade navzájom zameniteľné *salva veritate*. Pomocou výrazov "práva slobodného muža" či "spoločenstvo slobodných mužov a žien"³ ľahko utvoríme pravdivé výroky, ktoré sa stanú nepravdivými, keď výraz "starý mládenec" nahradíme výrazom "slobodný muž"; to isté sa stane, keď použijeme úvodzovky, napr. s výrokom:

Výraz "starý mládenec" má viac ako 12 písmen.

Takéto protipríklady by sme azda mohli odstrániť tak, že by sme výrazy "práva slobodného muža" a "spoločenstvo slobodných mužov a žien" aj výraz "slobodný muž" považovali za jednoduché nedeliteľné slová, pričom by sme prijali výhradu, že vzájomnú zameniteľnosť *salva veritate*, ktorá má byť kritériom synonymity, nebudeme uplatňovať na výskyty výrazov vo vnútri slova. Toto chápanie synonymity má tú nevýhodu, že sa odvoláva na vopred danú koncepciu "slova", čo vedie len k novým ťažkostiam, hoci vzhľadom na iné dôvody ho považujeme za prijateľné. Predsa sme však asi trochu pokročili, lebo sme problém chápania synonymity redukovali na problém chápania slova. Poďme trochu ďalej týmto smerom, pričom budeme predpokladať, že chápanie "slova" je dané.

Stále je ešte otáznne, či vzájomná zameniteľnosť *salva veritate* je dostatočne silnou podmienkou pre synonymitu (ak odhliadneme od výskytov vnútri slov) alebo naopak, či by takto nemohli byť navzájom zameniteľné nejaké heteronómne výrazy. Musíme si jasne uvedomiť, že nám v tomto prípade nejde o synonymitu v zmysle úplnej totožnosti psychických asociácií alebo poetických hodnôt; v takomto zmysle nie sú v skutočnosti synonymné žiadne dva výrazy. Zaujímame sa len o to, čo možno nazvať *kognitívnu* synonymitou. Na otázku, čo takáto synonymita znamená, budeme môcť odpovedať až vtedy, keď úspešne zavříme naše doterajšie úvahy; niečo však už o nej vieme na základe požiadavky, ktorá sa vynorila § 1 v súvislosti s analytickosťou. Požadovali sme tam iba taký druh synonymity, pri ktorej by sa ľubovoľný analytický výrok mohol zmeniť na logickú pravdu nahradením určitých synonym inými synonymami. Keď na vec pôjdeme z opačného konca a budeme predpokladať, že analytickosť je už daná, mohli by sme kognitívnu synonymitu termínov (pridŕžajúc sa známeho príkladu) vysvetliť vlastne takto: tvrdiť, že "starý mládenec" a "neženaný muž" sú kognitívne synonymné, neznamená nič iné, ako tvrdiť, že výrok

---

vzťahom zhody iba v referencii. Ale v tejto súvislosti si definíciu v tomto zmysle radšej nevšimáme, pretože sa netýka otázky synonymity.

³ Na tomto mieste používame na ilustráciu iné príklady ako v origináli - tam ide o výrazy "bachelor of arts" a "bachelor's buttons" - pozn.prekl.

(3) Všetci starí mládenci a iba oni sú neženatí muži
je analytický.⁴

Ak máme objasniť analytickosť pomocou kognitívnej synonymity, ako sme sa na to po-
duli v § 1, tak potrebujeme vymedzenie kognitívnej synonymity, ktoré sa neopiera o pojem
analytickosti. A skutočne, takéto nezávislé určenie kognitívnej synonymity je teraz pred-
metom našich úvah, je ním vzájomná zameniteľnosť *salva veritate* na ktoromkoľvek mieste
okrem výskytu výrazu vnútri slov. Stojíme pred otázkou, či je takéto vzájomná zameniteľ-
nosť postačujúcou podmienkou pre kognitívnu synonymitu. O tom, že je to tak, sa môžeme
ľahko presvedčiť pomocou nasledujúcich príkladov. Výrok

(4) Nevyhnutne platí, že všetci starí mládenci a iba oni sú starí mládenci
je zrejme pravdivý aj za predpokladu, že výraz "nevyhnutne" chápeme tak zúžene, že ho
možno pravdivo použiť iba pri analytických výrokoch. Ak sú teda výrazy "starý mládenec"
a "neženatý človek" navzájom zameniteľné *salva veritate*, potom výrok

(5) Nevyhnutne platí, že všetci starí mládenci a iba oni sú neženatí muži,
ktorý dostaneme tak, že výraz "starý mládenec" vo výroku (4) nahradíme výrazom "neženatý
muž", musí byť podobne ako výrok (4) pravdivý. Ale povedať, že výrok (5) je pravdivý,
znamená povedať, že výrok (3) je analytický, a teda že výrazy "starý mládenec" a "neženatý
muž" sú kognitívne synonymné.

Všimnime si, prečo sa uvedená argumentácia podobá triku. Podmienka vzájomnej za-
meniteľnosti *salva veritate* mení svoju silu v závislosti od bohatosti uvažovaného jazyka. V na-
šej argumentácii sa predpokladá, že pracujeme s takým bohatým jazykom, ktorý obsahuje
príslovku "nevyhnutne", pričom ju chápeme tak, že zaručuje pravdivosť vtedy a len vtedy,
keď ju aplikujeme na analytické výroky. Môžeme však pripustiť jazyk, ktorý obsahuje takúto
príslovku? Má táto príslovka naozaj zmysel? Predpokladať, že ho má, znamená predpokla-
dať, že sme už dostatočne pochopili zmysel výrazu "analytický". Ale potom s čím sa tu vlast-
ne trápime?

Náš spôsob argumentácie nie je priamo argumentáciou v kruhu, ale podobá sa mu.
Obrazne povedané, má tvar uzavretej krivky v priestore.

Vzájomná zameniteľnosť *salva veritate* nemá zmysel, kým sa nerelativizuje k jazyku,
ktorého rozsah sa špecifikuje so zreteľom na príslušné hľadiská. Predpokladajme teda, že
uvažujeme o jazyku, ktorý obsahuje iba nasledujúce skupiny výrazov: existuje v ňom
neobmedzene veľká zásoba jednomiestnych predikátov (napr. "F", pričom "Fx" znamená, že
 x je človek) a viacmiestnych predikátov (napr. "G", pričom "Gxy" znamená, že x má rád y),
ktoré sa vzťahujú zväčša na mimologické predmety. Zvyšná časť jazyka je logická. Každý
atomárny výrok sa skladá z predikátu, za ktorým nasleduje jedna alebo viac premenných
" x ", " y ", atď.; zložené výroky sú utvorené z atomárnych výrokov pomocou pravdivostných
funkcií ("nie je pravda, že", "a", "alebo", atď.) a kvantifikátorov. Takýto jazyk v skutočnosti
ťažko aj z výhodu, ktoré poskytujú deskripcie a singulárne termíny vôbec, pretože tieto termíny
možno kontextuálne definovať známym spôsobom. Dokonca aj abstraktné singulárne termí-
ny, ktoré sú menami tried, tried tried, atď., sa dajú definovať kontextuálne v prípade, že
predpokladaná zásoba predikátov obsahuje dvojmiestny predikát, ktorý vyjadruje členstvo
prvku v triede. Takýto jazyk môže byť adekvátnym jazykom klasickej matematiky a vlastne
aj vedeckej teórie vo všeobecnosti, ktorá neobsahuje také diskutabilné prostriedky ako

---

⁴ Toto je kognitívna synonymita v primárnom, širokom zmysle. Carnap a Lewis navrhli, ako
môžeme, keď už máme po ruke tento pojem, postupne odvodiť pojem kognitívnej synonymity v užšom
zmysle, ktorý je pre isté účely vhodnejší. Tento špeciálny spôsob konštruovania pojmov však presahuje
rámeček našich terajších úvah a nesmieme si ho zamieňať s kognitívnu synonymitou v širokom zmysle,
ktorou sa tu zaoberáme.

kontrafaktuálne podmienkové vety alebo modálne príslovky typu "nevyhnutne". Takýto jazyk je extenzionálny v tom zmysle, že ľubovoľné dva predikáty, ktoré sa extenzionálne zhodujú (t.j. sú pravdivé o tých istých objektoch), sú navzájom zameniteľné *salva veritate*.

V extenzionálnom jazyku teda nie je vzájomná zameniteľnosť žiadnou zárukou kognitívnej synonymity požadovaného druhu. Skutočnosť, že výrazy "starý mládenec" a "neženatý muž" sú v extenzionálnom jazyku navzájom zameniteľné *salva veritate*, nám zaručuje iba to, že výrok (3) je pravdivý. Neexistuje tu žiadna záruka, že extenzionálna zhoda výrazov "starý mládenec" a "neženatý muž" je založená viac na význame ako iba na náhodných okolnostiach, podobne ako v prípade extenzionálnej zhody výrazov "bytosť, ktorá má srdce" a "bytosť, ktorá má obličky".

Extenzionálna zhoda je so zreteľom na väčšinu zámerov tým maximálnym priblížením sa k synonymite, ktoré by nás malo zaujímať. Faktom však zostáva, že extenzionálna zhoda má ďaleko ku kognitívnej synonymite toho typu, ktorý potrebujeme pre objasnenie analytickej spôsobom uvedeným v prvom paragrafe. Potrebujeme tu taký typ kognitívnej synonymity, pri ktorom by sa synonymita výrazov "starý mládenec" a "neženatý muž" rovnala analytickej výroku (3), a nielen jeho pravdivosti.

Musíme si teda uvedomiť, že vzájomná zameniteľnosť *salva veritate* interpretovaná v nejakom extenzionálnom jazyku nie je postačujúcou podmienkou kognitívnej synonymity chápanej tak, aby sa analytickej dala odvodiť spôsobom, naznačeným v prvom paragrafe. Ak jazyk obsahuje intenzionálnu príslovku "nevyhnutne" interpretovanú uvedeným spôsobom alebo obsahuje iné častice s tými istými vlastnosťami, potom je vzájomná zameniteľnosť *salva veritate* v takomto jazyku naozaj postačujúcou podmienkou pre kognitívnu synonymitu. Takému jazyku rozumíme však iba vtedy, keď už predtým rozumíme pojmu analytickej.

Snaha vysvetliť najprv kognitívnu synonymitu, aby sme z nej potom odvodili analytickej ako v prvom paragrafe, je azda chybným prístupom. Namiesto toho by sme sa mohli pokúsiť objasniť analytickej bez odvolávania sa na kognitívnu synonymitu. Potom by sme v prípade potreby istotne mohli dostatočne uspokojivo odvodiť kognitívnu synonymitu z analytickej. Videli sme, že kognitívnu synonymitu výrazov "starý mládenec" a "neženatý muž" môžeme vysvetliť ako analytickej výroku (3). Rovnaký spôsob môžeme samozrejme uplatniť v prípade ľubovoľnej dvojice jednomiestnych predikátov a môžeme ho obvyklým spôsobom rozšíriť na viacmiestne predikáty. Úplne obdobný spôsob môžeme tiež uplatniť na ďalšie syntaktické kategórie. O singularných termínoch môžeme tvrdiť, že sú kognitívne synonymné vtedy, keď výrok o totožnosti, vytvorený umiestnením znaku "=" medzi ne, je analytickej. O výrokoch môžeme hovoriť, že sú kognitívne synonymné, jednoducho vtedy, keď je analytickej ich ekvivalencia (výsledok ich spojenia pomocou výrazu "vtedy a len vtedy, keď").⁵ Keby sme chceli zhrnúť všetky kategórie do jedinej formulácie, opäť za cenu predpokladu, že je daný pojem "slovo", na ktorý sme sa odvolali na začiatku tejto časti, ľubovoľné dva jazykové výrazy môžeme opísať ako kognitívne synonymné, keď sú navzájom zameniteľné (okrem prípadov výskytu vnútri "slov") *salva* (už nie *veritate*, ale) *analyticitate*. Objavujú sa tu, pravda, určité technické ťažkosti v prípadoch viacznačnosti alebo homonymie; nebudeme sa však pri nich pristavovať, pretože sme už aj tak odbočili. Odvráťme radšej našu pozornosť od problému synonymity a venujme sa opäť problému analytickej.

4. Sémantické pravidlá. Spočiatku sa zdalo, že analytickej sa dá najprirodzenejším spôsobom definovať tak, že sa odvoláme sa sféru významov. Pri podrobnejšej analýze nás odvolanie sa na významy priviedlo k odvolaniu sa na synonymitu alebo definíciu. Ukázalo sa

⁵ Výraz "vtedy a len vtedy, keď" sa chápe v zmysle pravdivostnej funkcie.

však, že definícia je preludom a synonymitu možno najlepšie pochopiť len tak, že sa predtým odvoláme na samotnú analytickosť. Znovu sa tak dostávame k problému analytickosti.

Neviem, či výrok "Všetko zelené je rozpriestranené" je analytický. Znamená teda moja nerozhodnosť v tomto prípade skutočne neúplné chápanie, neúplné uchopenie "významov" výrazov "zelený" a "rozpriestranený"? Myslím, že nie. Problém nesúvisí s chápaním výrazu "zelený" alebo "rozpriestranený", ale výrazu "analytický".

Často sa poukazuje na to, že problémy spojené s odlišením analytických výrokov od syntetických v prirodzenom jazyku sú spôsobené vágnosťou prirodzeného jazyka a že toto rozlíšenie je jasné vtedy, keď máme presný umelý jazyk s explicitnými "sémantickými pravidlami". To je však, ako sa pokúsim teraz ukázať, nedorozumenie.

Pojem analytickosti, ktorý nás tu zaujíma, je domnelý vzťah medzi výrokmí a jazykmi: hovoríme, že výrok S je analytický v jazyku L , a problémom je ozrejmiť tento vzťah vo všeobecnosti, t.j. pre premenné " S " a " L ". V prípade umelého jazyka je to rovnako závažný problém ako v prípade prirodzeného jazyka. Problém ozrejmenia výrazu " S je analytický v L " s premennými " S " a " L " vzdoruje pokusom o riešenie aj vtedy, keď obor premennej " L " ohraničíme na umelé jazyky. Pokúsim sa to vysvetliť.

Pokiaľ ide o umelé jazyky a sémantické pravidlá, obrátime sa, prirodzene, na Carnapove práce. Jeho sémantické pravidlá majú rôzne formy a pre objasnenie môjho stanoviska budem musieť niektorú z nich vybrať. Predpokladajme predovšetkým nejaký umelý jazyk L_0 , ktorého sémantické pravidlá majú formu explicitnej špecifikácie – rekurzívnej alebo inej – všetkých analytických výrokov jazyka L_0 . Pravidlá nám hovoria, že také a také a iba tieto výroky sú analytickými výrokmí jazyka L_0 . Lenže v tomto prípade spočíva problém jednoducho v tom, že pravidlá obsahujú slovo "analytický", ktorému nerozumieme! Chápeme, ktorým výrazom pripisujú pravidlá analytickosť, ale nechápeme, čo vlastne pravidlá pripisujú týmto výrazom. Skrátka, aby sme mohli rozumieť pravidlu, ktoré sa začína výrazom "Výrok S je analytický v jazyku L_0 vtedy a len vtedy, keď ...", musíme najprv porozumieť všeobecnému vzťahovému termínu "analytický v"; musíme rozumieť výrazu " S je analytický v L ", kde " S " a " L " sú premenné.

Inou možnosťou je považovať takzvané pravidlo za konvenčnú definíciu nového jednoduchého symbolu "analytický v L_0 ", ktorý sme mohli radšej zapísať neutrálne ako "K", aby nevzbudzoval dojem, že vrhá svetlo na slovo "analytický", ktoré nás tu zaujíma. Je samozrejmé, že pre isté účely, ale aj bez akéhokoľvek účelu, môžeme vyčleniť ľubovoľný počet tried K, M, N, atď. výrokov jazyka L_0 ; čo znamená, keď povieme, že K je – na rozdiel od M, N, atď. – triedou "analytických" výrokov jazyka L_0 ?

Určením analytických výrokov v L_0 , vymedzujeme výraz "analytický v L_0 ", ale nie "analytický" alebo "analytický v". K objasneniu výrazu " S je analytický v L " s premennými " S " a " L " sa nepriblížime ani vtedy, keď sa uspokojíme s obmedzením oboru premennej " L " na sféru umelých jazykov.

O význame slova "analytický", ktorý hľadáme, vieme vlastne dosť na to, aby sme vedeli, že analytické výroky musia byť pravdivé. Preskúmame teda druhú formu sémantických pravidiel, ktoré nehovoria, že určité výroky sú analytické, ale iba to, že určité výroky patria medzi pravdivé vety. Takéto pravidlo už nemožno kritizovať za to, že obsahuje slovo "analytický", ktorému nerozumieme; a kvôli argumentácii môžeme tiež pripustiť, že ani všeobecnejší termín "pravdivý" nie je vôbec problematický. Sémantické pravidlá tohto druhého typu, pravidlá pravdivosti, nemajú stanoviť všetky pravdy jazyka; každé z nich určuje – rekurzívne alebo nejako inak – iba určité množstvo výrokov, ktoré máme spolu s inými, bližšie neurčenými, považovať za pravdivé. Takéto pravidlo môžeme považovať za pomerne jasné. Z toho potom vyplýva, že analytickosť môžeme vymedziť takto: výrok je analytický, ak je (nielen pravdivý, ale) pravdivý na základe sémantického pravidla.

V skutočnosti to ešte neznamená žiadny pokrok. Namiesto odvolávania sa na nevysvetlené slovo "analytický" sa teraz odvolávame na nevysvetlený výraz "sémantické pravidlo". Nie každý pravdivý výrok, ktorý hovorí, že výroky určitej triedy sú pravdivé, môžeme považovať za sémantické pravidlo – inak by boli "analytické" všetky pravdy, boli by totiž pravdivé na základe sémantických pravidiel. Zdá sa, že sémantické pravidlá môžeme spoznať iba podľa toho, že sa objavujú pod nadpisom "Sémantické pravidlá"; potom však ani samotný nadpis nemá žiadny zmysel.

Áno, môžeme tvrdiť, že výrok je *analytický-v- L_0* vtedy a len vtedy, keď je pravdivý na základe určitých špecifikovaných "sémantických pravidiel", ale potom sme v podstate v tej istej situácii ako predtým: určujeme výraz, ktorý sa začína slovami "S je analytický-v- L_0 vtedy a len vtedy, keď...". Pri každom úsilí o všeobecné určenie výrazu "S je analytický v L", kde "L" je premenná (s oborom premennosti ohraničenom trebárs na umelé jazyky), sa vysvetlenie pomocou výrazu "pravdivý na základe sémantických pravidiel L" nedá použiť, pretože relačný termín "sémantické pravidlo jazyka" si vyžaduje prinajmenšom také isté vysvetlenie ako výraz "analytický v".

Možno nám pomôže porovnanie pojmu sémantického pravidla s pojmom postulátu. Pri danej množine postulátov je jednoduché určiť, čo je postulát: je to prvok tejto množiny. Rovnako jednoduché je stanoviť, čo je sémantické pravidlo, ak je daná množina sémantických pravidiel. Ale ak máme daný iba zápis, či už matematický alebo iný (ktorému môžeme veľmi dobre rozumieť, ktorý vieme preložiť a stanoviť pravdivostné podmienky jeho výrokov), kto dokáže určiť, ktoré z pravdivých výrokov v tomto zápise sú postuláty? Táto otázka je zrejme nezmyselná – tak ako otázka, ktoré body v Ohio sú počiatkové. Lubovoľný konečný (alebo efektívne špecifikovateľný nekonečný) súbor výrokov (azda lepšie pravdivých výrokov) je takisto množinou postulátov ako každý iný. Slovo "postulát" má význam iba so zreteľom na nejaký akt výskumnej činnosti; toto slovo aplikujeme na množinu výrokov iba vtedy, keď o nich – momentálne či dlhodobo – uvažujeme vo vzťahu k výrokom, ktoré z nich môžeme odvodiť pomocou istej množiny transformácií, vhodných – podľa nás – na tento účel. Pojem sémantického pravidla je teda rovnako zmysluplný a rozumný ako pojem postulátu, ak ho chápeme relatívne – v tomto prípade vzhľadom na určitý didaktický zámer poučiť ľudí, ktorí nie sú oboznámení s postačujúcimi podmienkami pravdivosti výrokov nejakého prirodzeného alebo umelého jazyka L . Ale z tohto hľadiska nie je žiadna informácia o podtriede pravdivých výrokov jazyka L svojou povahou o nič viac sémantickým pravidlom ako hociktorá iná; a ak "analytický" znamená "pravdivý na základe sémantických pravidiel", tak ani jedna pravda jazyka L nie je analytická v tom zmysle, že v tomto jazyku existuje nejaká neanalytická pravda.⁶

Dalo by sa, prirodzene, namietnuť, že umelý jazyk L (na rozdiel od prirodzeného) je jazyk v bežnom zmysle *plus* množina explicitne formulovaných sémantických pravidiel – teda celok tvorí, povedzme, nejakú usporiadanú dvojicu; a že sémantické pravidlá jazyka L môžeme potom jednoducho špecifikovať ako druhú zložku tejto dvojice. Ale jednoduchšie a rovnakým postupom by sme mohli vytvoriť nejaký umelý jazyk L priamo ako usporiadanú dvojicu, ktorej druhou zložkou je trieda jeho analytických výrokov. Potom by sa analytické výroky dali špecifikovať jednoducho ako výroky, ktoré patria do druhej zložky jazyka L . Alebo ešte lepšie – mohli by sme s tým jednoducho celkom prestať.

Nebrali sme explicitne do úvahy všetky explikácie analytickosti, známe Carnapovi a jeho čitateľom, ale ľahko ich môžeme rozšíriť o iné formy. Mohli by sme však spomenúť ešte je-

⁶ Predchádzajúci odsek nebol v pôvodne publikovanej verzii súčasťou tejto eseje. Doplnil som ho na základe článku R. M. Martina *On 'analytic'*, *Philosophical Studies* 3, 1952, 42-47.

den ďalší občas prítomný faktor: niekedy sú sémantické pravidlá vlastne pravidlami prekladu do prirodzeného jazyka; vtedy vlastne identifikujeme analytické výroky umelého jazyka na základe analytickosti ich špecifických prekladov do prirodzeného jazyka. V tomto prípade nemôže byť ani reči o tom, že by skúmanie umelého jazyka mohlo objasniť problém analytickosti.

Z hľadiska problému analytickosti pojem umelého jazyka s jeho sémantickými pravidlami je *feu follet par excellence* (fr., *bludička par excellence*). Sémantické pravidlá, ktoré určujú analytické výroky umelého jazyka, sú zaujímavé iba potiaľ, pokiaľ už rozumieme pojmu analytickosti; vôbec nám nepomáhajú porozumieť tomuto pojmu.

Odvolať sa na nejaké hypotetické umelé jazyky jednoduchého typu by mohlo byť pri objasňovaní pojmu analytickosti, pochopiteľne, užitočné, keby boli nejako zachytené v zjednodušenom modeli mentálne, behaviorálne, kultúrne alebo akékoľvek iné faktory, ktoré sa vzťahujú na analytickosť. Ale je málo pravdepodobné, že by model, ktorý berie analytickosť iba ako nejakú neredukovateľnú vlastnosť, vrhol nejaké svetlo na problém tohto pojmu.

Je zrejme, že vo všeobecnosti pravdivosť závisí aj od jazyka, aj od mimojazykových faktorov. Výrok "Brutus zabil Caesara" by bol nepravdivý, keby bol vtedajší svet v istom ohľade iný, ale bol by nepravdivý aj vtedy, keby slovo "zabil" malo zhodou okolností význam slova "splodil". Zväzda nás to teda k predpokladu, že vo všeobecnosti sa dá pravdivosť výroku nejakým rozložiť na jazykovú a na faktúálnu zložku. Za tohto predpokladu sa potom zdá opodstatnené, že určité výroky by mali mať nulovú faktúálnu zložku, a tieto by boli analytické. Hranica medzi analytickými a syntetickými výrokmí však napriek svojej apriórnej opodstatnenosti nebola jednoducho stanovená. Názor, že nejaké také rozlíšenie vôbec existuje a že ho treba formulovať, je neempirická dogma empiricistov, metafyzický článok viery.

5. Verifikačná teória a redukcionizmus. V priebehu doterajších neradostných úvah sme najprv získali nejasnú predstavu o pojme významu, potom o pojme kognitívnej synonymity a nakoniec o pojme analytickosti. Ale natíska sa otázka, ako je to s verifikačnou teóriou významu? Táto fráza sa ako heslo empiricizmu tak pevne zaužívala, že by bolo od nás naozaj veľmi nevedecké, keby sme sa nepokúsili hľadať v tomto hesle možný kľúč k problému významu a k problémom, ktoré sú s ním spojené.

Podľa verifikačnej teórie významu, ktorá – od čias Piercea – zaujala vo filozofickej literatúre čestné miesto, významom výroku je metóda jeho empirického potvrdenia alebo vyvrátenia. Analytický výrok predstavuje hraničný prípad, ktorý je potvrdený bez ohľadu na okolnosti.

Ako sme uviedli v prvom paragrafe, môžeme tiež obísť problém významov ako entít a prejsť priamo k problému totožnosti významov čiže k synonymite. Verifikačná teória potom hovorí, že výroky sú synonymné vtedy a len vtedy, keď metóda ich empirického potvrdenia alebo vyvrátenia je rovnaká.

Toto nevysvetľuje kognitívnu synonymitu jazykových výrazov vo všeobecnosti, ale len kognitívnu synonymitu výrokov.⁷ Z pojmu synonymity výrokov by sme však mohli odvodiť

---

⁷ Túto koncepciu môžeme preformulovať aj tak, že prijmeme za jednotky termíny, nie výroky. Tak napr. Lewis vymedzuje význam termínu ako "*kritérium v mysli*, na základe ktorého sme schopní prijať alebo odmietnuť aplikáciu daného výrazu na aktuálne veci a situácie alebo na ich predstavy". O striedavých úspechoch verifikačnej teórie významu, ktorá sa však sústreďuje skôr na otázku zmyslupnosti ako synonymity a analytickosti, pozri Hempelove práce *Problems and changes in the empiricist criterion of meaning*, *Revue internationale de philosophie*, 4, 1950, 41-63 a *The concept of cognitive significance: a reconsideration*, *Proceedings of American Academy of Arts and Sciences*, 80, 1951, 61-77.

pojmem synonymity iných jazykových výrazov spôsobom, ktorý by sa dost' podobal úvahám na konci tretieho paragrafu. Za predpokladu, že máme pojem "slovo", mohli by sme ľubovoľné dva výrazy vymedziť ako synonymné vtedy, keď nahradením jedného výrazu druhým na ľubovoľnom mieste výskytu (okrem výskytu vnútri "slov") dostaneme synonymný výrok. Koniec koncov, ak je takto vo všeobecnosti daný pojem synonymity pre jazykové výrazy, mohli by sme definovať analytickosť pomocou synonymity a logickej pravdivosti ako v prvom paragrafe. Analytickosť by sme mohli definovať jednoduchšie iba pomocou synonymity výrokov a logickej pravdivosti; nemusíme sa odvolávať na synonymitu iných jazykových výrazov, ako sú výroky. Výroku totiž môžeme prisúdiť analytickosť jednoducho vtedy, keď je synonymný s logicky pravdivým výrokom.

Ak by sme mohli verifikačnú teóriu prijať ako adekvátne vymedzenie synonymity výrokov, potom by bol pojem analytickosti nakoniec zachránený. Pouvažujme však o tom. Synonymita výrokov sa tu opisuje ako podobnosť (likeness) metódy empirického potvrdenia alebo vyvrátenia. Aké sú vlastne tieto metódy, ktoré máme porovnávať? Inak povedané, aká je povaha vzťahu medzi výrokom a skúsenosťami, ktoré nás vedú buď k jeho potvrdeniu, alebo odmietnutiu?

Podľa najnaivnejšieho názoru je to vzťah bezprostredného protokolu. To je stanovisko radikálneho redukcionizmu. Tvrdí, že každý zmysluplný výrok sa musí dať preložiť na výrok (pravdivý alebo nepravdivý) o bezprostrednej skúsenosti. Radikálny redukcionizmus v tej či onej forme je predchodcom koncepcie, ktorá vystupuje pod názvom verifikačná teória významu. Napríklad Locke a Hume sa domnievali, že každá idea musí buď pochádzať priamo zo zmyslovej skúsenosti, alebo byť zložená z ideí, ktoré majú tento pôvod; inšpirovaní Toocom by sme mohli túto doktrínu reformulovať v sémantickom duchu a tvrdiť, že každý termín – ak má mať vôbec nejaký význam – musí byť buď menom zmyslového údaja, alebo musí byť zložený z takýchto mien, alebo byť skratkou takejto zloženiny. Takto sformulovaná koncepcia je naďalej viacznačná pokiaľ ide o to, či sú zmyslové údaje zmyslovými udalosťami alebo zmyslovými kvalitami, ako aj pokiaľ ide o prípustné spôsoby ich skladania. Navyše je táto koncepcia zbytočne a neprípustne reštriktívna v nárokoch, ktoré kladie na jednotlivé termíny. Bolo by rozumnejšie a pritom naďalej v súlade s tým, čo som nazval radikálnym redukcionizmom, považovať za jednotky významu celé výroky – teda požadovať, aby boli do jazyka zmyslových údajov preložiteľné naše výroky ako celky, nie jednotlivé termíny.

Toto vylepšenie by Locke, Hume, aj Tooke nepochybne uvítali, ale história naň musela čakať až do chvíle, keď prišlo k významnej zmene orientácie v sémantike, keď sa za prvotného nositeľa významu začal považovať výrok, a nie termín, ako to bolo predtým. Táto zmena orientácie, explicitne vyjadrená u Fregeho, leží v pozadí russellovského pojmu neúplneho symbolu, ktorý je definovaný prostredníctvom použitia v kontexte; je tiež implicitne obsiahnutá vo verifikačnej teórii významu, pretože objektami verifikácie sú výroky.

Takto chápaný radikálny redukcionizmus, ktorý považuje výroky za významové jednotky, si kladie za úlohu špecifikovať jazyk zmyslových údajov a ukázať, ako do neho prekladať – výrok po výroku – všetky ostatné zmysluplné výroky. Carnap sa pustil do tohto projektu v práci *Aufbau*.

Východiskovým jazykom, ktorý prijal Carnap, nebol jazyk zmyslových údajov v najužšom možnom chápaní, pretože obsahoval aj symboliku logiky a teórie množín. Obsahoval vlastne celý jazyk čistej matematiky. Ontológia, ktorá v ňom bola implicitne obsiahnutá (t.j. obory hodnôt jeho premenných), zahŕňala nielen zmyslové udalosti, ale aj triedy, triedy tried, atď. Niektorým empiricistom by sa z takejto ľahkovážnej rozšafnosti zakrútila hlava. Carnapovo východisko je však vo svojej mimologickej či empirickej časti veľmi striedme. V sériách konštrukcií, v ktorých s veľkou duchaplnosťou využíva prostriedky modernej logiky, Carnap s úspechom definuje rozsiahle množstvo ďalších dôležitých empirických pojmov,

o ktorých by nikto neveril – nebyť jeho konštrukcií – že sa dajú definovať na takej skromnej pojmovej báze. Bol prvým empiricistom, ktorý sa neuspokojil s tvrdením o redukovateľnosti vedy na termíny bezprostrednej skúsenosti a vážne prikočil k uskutočneniu tejto redukcie.

Ak aj je Carnapovo východisko uspokojivé, jeho konštrukcie – ako sám zdôrazňoval – boli iba fragmentom celého programu. Konštrukcia aj tých najjednoduchších výrokov o fyzikálnom svete ostala v štádiu náčrtu. Carnapove návrhy v tomto smere boli napriek ich neúplnosti veľmi podnetné. Priestoročasové body-okamihy vysvetľoval ako štvorce reálnych čísel a uvažoval o priradovaní zmyslových kvalít bodom priestoročasu podľa určitých pravidiel. Keby sme to mali zhruba zhrnúť, plán bol taký, že kvality by sme mali priradovať bodom priestoročasu tak, aby sme dostali maximálne lenivý svet, zlučiteľný s našou skúsenosťou. Naším hlavným princípom pri konštruovaní sveta zo skúsenosti mal byť princíp najmenšej akcie.

Carnap si zrejme neuvedomil, že svojím spôsobom narábania s fyzikálnymi objektami nedosiahol redukciu nielen kvôli tomu, že išlo o hrubý náčrt, ale z principiálnych dôvodov. Výrokom formy "Kvalita q je v bode priestoročasu x,y,z,t " mali byť podľa jeho pravidiel udelené pravdivostné hodnoty takým spôsobom, aby maximalizovali alebo minimalizovali isté všeobecné vlastnosti; a s rastom skúsenosti sa mali v tom istom duchu postupne korigovať pravdivostné hodnoty. Myslím, že je to výstižná schéma (pravda, zámerne príliš zjednodušená) toho, čo vlastne veda robí; ale nenaznačuje a ani neposkytuje ani náčrt toho, ako by sme mohli výrok formy "Kvalita q je v x,y,z,t " preložiť do Carnapovho východiskového jazyka zmyslových údajov a logiky. Spojka "je v" ostáva ďalšou nedefinovanou spojkou; pravidlá nám radia, ako ju používať, nie však ako ju eliminovať.

Zdá sa, že Carnap si to neskôr uvedomil, pretože vo svojich neskorších prácach sa celkom vzdal koncepcie preložiteľnosti výrokov o fyzikálnom svete do výrokov o bezprostrednej skúsenosti. Redukcionizmus vo svojej radikálnej podobe už v Carnapovej filozofii nevystupuje.

Ale dogma redukcionizmu neprestala v subtilnejšej a jemnejšej podobe ovplyvňovať myslenie empiricistov. Pretrvávajú názor, že s každým výrokom alebo s každým syntetickým výrokom je spojený jednoznačný súbor takých možných zmyslových udalostí, že výskyt ľubovoľnej z nich zvyšuje pravdepodobnosť tohto výroku, a takisto že existuje iný jedinečný súbor možných zmyslových udalostí, ktorých výskyt znižuje túto pravdepodobnosť. Tento názor je, samozrejme, implicitným predpokladom verifikačnej teórie významu.

Dogma redukcionizmu pretrvávajú v predpoklade, že každý výrok môže byť potvrdený alebo vyvrátený izolovane od ostatných. Mojmim protinávrhom, pochádzajúcim v podstate z Carnapovej koncepcie fyzikálneho sveta v *Aufbau*, je, že naše výroky o vonkajšom svete nestoja pred tribunálom zmyslovej skúsenosti izolovane, ale len spolu s ostatnými.

Dogma redukcionizmu je aj vo svojej najmenej radikálnej podobe úzko spojená s druhou dogmou – že totiž existuje rozčlenenie výrokov na analytické a syntetické. Naše úvahy nás cez verifikačnú teóriu významu vlastne priviedli od druhého problému k prvému. Presnejšie, jedna dogma zjavne podporuje druhú, a to takto: pokiaľ považujeme za zmysluplné hovoriť vo všeobecnosti o potvrdzovaní a vyvrácaní výroku, je zrejme zmysluplné hovoriť aj o hraničnom type výroku, ktorý je prázdno potvrdený, *ipso facto*, nech sa deje čokoľvek; a takýto výrok je analytický.

Tieto dve dogmy majú vlastne rovnaký zdroj. Uvažovali sme už o tom, že pravdivosť výrokov závisí vo všeobecnosti od jazyka aj od mimojazykových faktov; všimli sme si, že táto samozrejímavá okolnosť vyvoláva vzápätí – nie logicky, ale veľmi prirodzene – dojem, že pravdivosť výroku možno nejakým spôsobom rozložiť na jazykovú a na faktovú zložku. Ak sme empiricisti, musíme faktovú zložku redukovať na súbor potvrdzujúcich skúseností. V krajnom prípade, keď do hry vstupuje len jazyková zložka, je pravdivý výrok analytický.

Dúfam však, že teraz už zreteľne vidíme, ako húževnato sa otázka rozlíšenia výrokov na analytické a syntetické vzpiera priamym pokusom o odpoveď. Uvedomujem si tiež, že takisto márne – až na umelo vytvorené príklady s čiernymi a bielymi guľičkami v urne – sú pokusy dospieť k nejakej explicitnej teórii empirického potvrdenia syntetického výroku. Podľa môjho názoru je nezmyslom a koreňom mnohých nezmyslov hovoriť o jazykovej a faktovej zložke pravdivosti nejakého jednotlivého výroku. Suma summarum, veda je dvojako závislá: od jazyka a od skúsenosti; ale táto dvojité závislosť sa nedá nejako zmysluplne preniesť na jednotlivé výroky vedy.

Ako som už uviedol, myšlienka definovať symbol prostredníctvom jeho použitia bola pokrokom v porovnaní s empiricizmom Locka a Huma, ktorý sa zamerával na jednotlivé termíny. Počnúc Fregem začal byť za jednotku, ktorá podlieha empiricistickej kritike, považovaný skôr výrok než termín. Dnes však zastávam názor, že aj keď berieme za jednotku významu výrok, ešte stále pracujeme s príliš jemne utkanou sieťou. Jednotkou empirického významu je veda ako celok.

6. Empiricizmus bez dogiem. Celok nášho tzv. poznania či presvedčení, od prevažne náhodných poznatkov geografie a histórie až po najzákladnejšie zákony atómovej fyziky či dokonca čistej matematiky alebo logiky, je ľudským produktom, ktorý sa skúsenosti dotýka iba na okrajoch. Alebo inak, celá veda sa podobá silovému poľu, ktorého hraničné podmienky predstavujú skúsenosť. Nesúlad so skúsenosťou na periférii vyvoláva nové usporiadanie vo vnútri poľa. Niektorým našim výrokom musíme udeliť nové pravdivostné hodnoty. Zmena pravdivostnej hodnoty jedných výrokov spôsobuje zmeny pravdivostných hodnôt iných, pretože navzájom logicky súvisia, pričom logické zákony sú jednoducho vlastne ďalšími výrokmi systému, ďalšími prvkami poľa. Keď zmeníme pravdivostnú hodnotu jedného výroku, musíme zmeniť aj hodnoty iných, ktoré s ním logicky súvisia alebo môžu byť výrokmi o samých logických súvislostiach. Ale pole ako celok je tak slabo určené svojimi hraničnými podmienkami, t.j. skúsenosťou, že existuje veľká voľnosť pri voľbe výrokov, ktoré treba prehodnotiť z hľadiska jednotlivej skúsenosti, ktorá im protirečí. Žiadna jednotlivá skúsenosť nie je spojená s nejakým jednotlivým výrokom vo vnútri poľa, iba ak nepriamo, keď uvažujeme o rovnováhe poľa ako celku.

Ak je tento názor správny, potom je zavádzajúce hovoriť o empirickom obsahu jednotlivého výroku – najmä v prípade, keď je to výrok veľmi vzdialený od skúsenostného okraja poľa. Navyše prestáva mať zmysel hľadanie hranice medzi syntetickými výrokmi, ktoré platia v závislosti od skúsenosti, a analytickými výrokmi, ktorých pravdivosť nezávisí od skúsenosti. Ľubovoľný výrok môže byť pravdivý za každých okolností, ak urobíme dostatočne drastické úpravy na inom mieste systému. Dokonca aj výrok veľmi blízko pri okraji môže byť pravdivý i vtedy, keď mu nejaká skúsenosť odporuje, ak sa odvoláme na halucináciu alebo opravíme niektoré z výrokov, ktoré sa nazývajú logickými zákonmi. A naopak, rovnako platí, že žiadny výrok nie je imúnny voči revízií. V mene zjednodušenia kvantovej mechaniky bola dokonca navrhnutá revízia logického zákona vylúčenia tretieho. A aký je zásadný rozdiel medzi takouto zmenou a zmenou, ktorou Kepler prekonal Ptolemaia alebo Einstein Newtona či Darwin Aristotela?

Kvôli názornosti som hovoril o rôznych vzdialenostiach od okrajov poľa, ktoré sa dotýkajú zmyslovej skúsenosti. Pokúsim sa teraz objasniť toto stanovisko bez použitia metafory. Určité výroky, ktoré sa síce týkajú fyzikálnych objektov, a nie zmyslovej skúsenosti, sa zrejme zvlášť úzko viažu so zmyslovou skúsenosťou – a to selektívne: niektoré výroky na niektoré skúsenosti, iné na iné skúsenosti. Takéto výroky, najmä tie, ktoré sa úzko viažu na jednotlivé skúsenosti, opisujem obrazne ako blízke k okraju. Pod týmto vzťahom "úzkej väzby" však rozumiem iba voľnú asociáciu odrážajúcu relatívnu pravdepodobnosť toho, že si v praxi v prípade nesúladu so skúsenosťou voľíme na revidovanie

skôr jeden výrok ako iný. Môžeme si napríklad ľahko predstaviť skúsenosť, pri ktorej by sme iste ochotne upravili náš systém iba zmenou pravdivostnej hodnoty výroku, že na Breslovej ulici sú tehlové domy, a zmenou pravdivostných hodnôt výrokov, ktoré s tým súvisia. Dokážeme si predstaviť aj inú skúsenosť, keď by sme ochotne upravili náš systém jednoducho zmenou pravdivostnej hodnoty výroku, že neexistujú žiadne kentaury, a zmenou pravdivostných hodnôt príbuzných výrokov. Ako som uviedol, zhodu so skúsenosťou môžeme dosiahnuť pomocou ľubovoľného z rôznych alternatívnych prehodnotení v rôznych alternatívnych oblastiach celého systému; ale v prípadoch, o ktorých sme hovorili, by nás naša prirodzená tendencia čo najmenej narušiť systém viedla k tomu, aby sme sa zamerali na revidovanie výrokov týkajúcich sa práve tehlových domov či kentaurov. Máme teda pocit, že tieto výroky užšie súvisia s empirickou skúsenosťou ako vysoko teoretické výroky fyziky, logiky alebo ontológie. Tie posledné môžeme považovať za umiestnené relatívne v strede celej siete, čo znamená len toľko, že sa nám neponúka nijaká výrazná súvislosť s nejakým jednotlivým zmyslovým údajom.

Ako empiricista aj naďalej považujem konceptuálnu schému vedy koniec koncov za nástroj, ktorý slúži na predpovedanie budúcej skúsenosti z hľadiska minulej skúsenosti. Fyzikálne objekty začleňujeme konceptuálne do tejto situácie ako vhodných sprostredkovateľov – nie ich definovaním pomocou skúsenosti, ale jednoducho ako neredukovateľné postulované entity, epistemologicky porovnateľné s Homérovými bohmi. Pokiaľ ide o mňa, ako laik naozaj verím vo fyzikálne objekty, a nie v Homérových bohov, a pokladám za vedecký omyl veriť v niečo iné. Ale z hľadiska epistemológie sa fyzikálne objekty líšia od bohov iba čo do stupňa, nie pokiaľ ide o druh. Obidva druhy entít vstupujú do našej koncepcie len ako ľudské výtvary, postulované entity. Mýtus o fyzikálnych objektoch má v porovnaní s väčšinou iných mýtov najmä tú epistemologickú prednosť, že je účinnnejším nástrojom na začlenenie operatívnej štruktúry do toku skúsenosti.

Postulovanie entít nekončí pri makroskopických fyzikálnych objektoch. Postulujú sa aj objekty na atomárnej úrovni, aby boli jednoduchšie a operatívnejšie zákony o makroskopických objektoch a koniec koncov aj zákony skúsenosti; a netreba očakávať alebo vyžadovať úplnú definíciu atomárnych a subatomárnych entít v termínoch makroskopických entít, ani definíciu makroskopických vecí v termínoch zmyslových údajov. Veda je predĺžením zdravého rozumu a stále sa drží zásady vytvoriť ontológiu na zjednodušenie teórie.

Fyzikálne objekty, malé i veľké, nie sú jedinými postulovanými entitami. Iným príkladom sú sily; a vlastne nie nadarmo sa dnes hovorí, že hranica medzi hmotou a energiou je prežitkom. Aj abstraktné entity, o ktorých pojednáva matematika – triedy, triedy tried, atď. – sú ďalšími postulovanými entitami v tom istom zmysle. Z epistemologického hľadiska sú tieto mýty na tom rovnako ako fyzikálne objekty a bohovia, nie sú ani lepšie, ani horšie; líšia sa iba mierou, do akej nám uľahčujú naše zaobchádzanie so zmyslovou skúsenosťou.

Všeobecná algebra racionálnych a iracionálnych čísel nie je dostatočne určená algebrou racionálnych čísel, ale je uhladenejšia a pohodlnejšia; obsahuje pritom algebru racionálnych čísel ako svoju štrbavú a nepravidelne vyčlenenú časť. Každá veda ako celok – matematika, prírodné a spoločenské vedy – je podobne, ale ešte nedostatočnejšie, určená skúsenosťou. Okraj systému musíme udržiavať v súlade so skúsenosťou; cieľom zvyšnej časti so všetkými starostlivo vypracovanými mýtmi alebo fikciami je jednoduchosť zákonov.

Ontologické otázky sú z tohto hľadiska na tej istej úrovni ako otázky prírodovedy.⁸ Uvažujme o tom, či máme uznať existenciu tried ako entít. Je to, ako som tvrdil na inom

---

⁸ Ako hovorí É. Meyerson, *L'ontologie fait corps avec la science elle-même et ne peut en être séparée*. Meyerson, É.: *Identité et réalité*. Paris 1908, 439.

mieste, otázka, či máme kvantifikovať premenné, ktorých hodnotami sú triedy. Carnap tvrdil, že to nie je otázka týkajúca sa faktov, ale otázka výberu vhodnej jazykovej formy, vhodnej konceptuálnej schémy alebo rámca pre vedu. Súhlasím s tým, ale iba s výhradou, že to isté musíme pripustiť aj v prípade vedeckých hypotéz vo všeobecnosti. Carnap si uvedomil, že dvojaký meter pre ontologické otázky a pre vedecké hypotézy môže udržať iba za predpokladu, že existuje absolútny rozdiel medzi analytickými a syntetickými výrokmami; a nemusím znova opakovať, že to je rozdiel, ktorý odmietam.

Problém existencie tried sa zdá byť skôr otázkou vhodnej konceptuálnej schémy; problém existencie kentaurov alebo tehlových domov na Brestovej ulici sa zdá byť skôr problémom faktov. Už som však upozornil, že tento rozdiel je len rozdielom stupňa a že len od nášho pragmatického sklonu závisí, či pri spracovávaní jednotlivých skúseností upravíme skôr jedno vlákno tkaniva vedy ako iné. Pri takomto rozhodovaní zohráva svoju úlohu konzervativizmus i snaha o jednoduchosť.

Carnap, Lewis a ďalší zaujali v otázke voľby medzi formami jazyka, rámcami vedy, pragmatické stanovisko. Ich pragmatizmus však končí na domnejšej hranici medzi analytickým a syntetickým. Som zástancom dôslednejšieho pragmatizmu, pretože takúto hranicu neuznávam. Každému človeku je dané dedičstvo vedy plus nevysychajúci prameň zmyslových podnetov; úvahy, ktorými sa riadi vtedy, keď deformuje dedičstvo vedy, aby ho prispôbil svojim neustálym zmyslovým podnetom, sú – ak sú racionálne – pragmatické.

Z anglického originálu *Two Dogmas of Empiricism* preložil Dezider Kamhal